

УДК 343.11

Татаров Олег Юрійович –
заступник начальника Головного
слідчого управління МВС України,
кандидат юридичних наук, доцент

Закриття кримінального провадження: проблеми теорії та практики

Розглядаються актуальні для слідчих підрозділів питання закриття кримінальної справи при недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину.

Ключові слова: досудове провадження, закінчення досудового слідства, закриття справи, недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину, прокурорський нагляд.

Кримінально-процесуальна діяльність на завершальному етапі розслідування полягає у підведенні його підсумків з формулюванням у відповідних процесуальних документах внутрішнього переконання слідчого, що має ґрунтуватись на повному та всебічному дослідженні всіх обставин, які підлягають доказуванню, а також усуненні протиріч у матеріалах справи. Оцінюючи зібрані у справі докази в їх сукупності, слідчий має визначити, яке саме підсумкове рішення слід прийняти щодо діяння, яке розглядалося як злочинне (мало ознаки злочинного) на попередніх етапах.

Закінчення досудового слідства – заключний етап діяльності слідчого та, водночас, досудового слідства. Відповідно до ст. 212 КПК України, формами закінчення досудового слідства є: 1) складання обвинувального висновку; 2) винесення постанови про закриття справи; 3) винесення постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Безперечно, на окрему увагу заслуговує кожна із форм закінчення досудового слідства. Однак, зважаючи на збільшення останніми роками кількості прийнятих рішень про закриття кримінальних справ за різними підставами (у 2007 р. закрито 4,354 тис. справ, у 2008 р. – 4,747 тис., у 2009 р. – 5,112 тис., у 2010 р. – 5,384 тис., у 2011 р. – 5,974 тис.), а також суперечливість відповідних рішень, актуалізуються проблеми застосування саме цієї форми закінчення досудового слідства.

© О. Ю. Татаров, 2011

Законність і обґрунтованість закриття кримінальної справи забезпечує, з одного боку, виконання завдання кримінального процесу, яке полягає в тому, щоб жодна невинна особа не була притягнута до кримінальної відповідальності та засуджена, а, з іншого, – незастосування кримінального покарання до тих осіб, які винні у вчиненні злочинів, що не становлять великої суспільної небезпеки і можуть бути виправлені та перевиховані в інший спосіб, або до осіб, які втратили ознаки суспільної небезпечності.

У правовій літературі різні аспекти закриття справи як форми закінчення досудового слідства аналізували В. П. Бож'єв, В. І. Галаган, Ю. М. Грошев, А. Я. Дубинський, Н. С. Карпов, Є. Г. Коваленко, А. М. Ларін, Л. М. Лобойко, П. А. Лупинська, В. Т. Маляренко, В. А. Михайлов, М. М. Михеєнко, В. В. Назаров, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. М. Савицький, М. С. Строгович, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, Н. А. Якубович та інші вчені-процесуалісти.

У кримінально-процесуальній науці немає єдиного підходу до визначення поняття “закриття кримінальної справи. На думку Ю. М. Грошевого і М. А. Погорецького, закриття провадження у кримінальній справі є процесуальною гарантією проти необґрунтованого притягнення громадянина до кримінальної відповідальності [1, с. 226].

Н. М. Давидов і Д. Я. Мірський розглядають закриття кримінальних справ як кримінально-процесуальні дії органів дізнання, слідчого, прокурора, суду, що здійснюються у порядку, передбаченому законом, і завершують діяльність щодо збирання доказів й встановлення істини у справі [2, с. 100].

У свою чергу, А. Я. Дубинський відзначає, що закриття кримінальної справи є заключним етапом розслідування, на якому уповноважений державою орган підводить підсумок виконаній роботі, аналізує й оцінює сукупність зібраних доказів, а також розв'язує інші питання, що випливають із прийнятого рішення по суті справи [3, с. 12].

Не заперечуючи правильність наведених думок, можна зробити висновок про те, що закриття кримінальних справ є заключним етапом розслідування, діяльністю компетентних органів, що завершує процес збирання доказів та під час якої вирішується питання про кримінальну відповідальність особи.

У теорії кримінального процесу загалом трапляються два підходи до термінологічного визначення закриття провадження у справі. Одні науковці зазначають про “закриття кримінальної справи” [4], інші – про “закриття кримінального провадження” [5]. Аналіз законодавства свідчить про те, що в КПК України йдеться про “закриття справи” (ст. 214), а в проєкті КПК України (прийнятого Верховною Радою України у першому читанні 9 лютого 2012 р. № 9700) – про “закриття

кримінального провадження” (ст. 284). На нашу думку, доцільніше все ж таки застосовувати термін “закриття кримінального провадження” (як пропонують розробники проекту КПК). Вказане пояснюється тим, що термін “провадження” охоплює як діяльність уповноважених суб’єктів (результати цієї діяльності матеріалізовані у матеріалах кримінальної справи), так і широке коло правовідносин, що виникають у зв’язку з цією діяльністю.

Актуальність дослідження інституту закриття кримінальної справи обумовлена ще й тим, що у практиці правоохоронних органів закриті справи зазвичай рахують як негатив у діяльності слідчих підрозділів (так би мовити “брак” роботи слідчих, що є наслідком певних процесуальних упущень і помилок), особливо, якщо справу закривають за реабілітуючими підставами. Керівники зазвичай вважають, що “правильне” провадження у справі має завжди завершуватись складанням обвинувального висновку та направленням кримінальної справи до суду. В окремих випадках закриття кримінальної справи навіть пов’язують з небезкорисним намаганням слідчого “посприяти” особі, яка вчинила злочин, ухилитись від відповідальності.

Як слушно з цього приводу зазначає В. Т. Маляренко, якщо б законодавець вимагав при порушенні кримінальної справи обов’язково знати і мати в наявності всі ознаки складу злочину і всю доказову інформацію, то він не передбачав би проведення досудового слідства взагалі та можливості закрити порушену кримінальну справу за відсутністю події або складу злочину, за недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину або за іншими підставами [6, с. 211].

На наш погляд, факт закриття кримінальної справи не є безумовним свідченням прорахунків у роботі слідчих, хоча не виключає відповідного негативного реагування в разі безпідставного порушення справи та неякісного розслідування, що дозволяє уникнути покарання особам, винним у вчиненні злочину, обмежує права та законні інтереси потерпілих і держави.

Безумовними підставами закриття кримінальної справи, що виключають провадження у справі, є ті, що визначені в ст. 6 КПК України. На відміну від них, на підставі ст. 7–10 КПК України слідчий має право закрити кримінальну справу за реабілітуючими і нереабілітуючими обставинами. Реабілітуючими є такі обставини закриття справи, за якими особа визнається невинною у вчиненні злочину, в зв’язку з чим відновлюються її добре ім’я, репутація. Це відсутність події злочину, відсутність у діянні складу злочину, недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину (п. 1, 2 ст. 6, п. 2 ст. 213 КПК України). Усі інші обставини є нереабілітуючими, хоча особу і звільняють від кримінальної відповідальності за вказаними в законі підставами [7, с. 288].

Питання закриття кримінальної справи у зв'язку з недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину в теорії й на практиці не знайшли однастайного вирішення, що визнають і фахівці Верховного Суду України. Згідно з КПК України, за недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину кримінальну справу мають право закрити лише слідчий (ст. 213, 214 КПК України), прокурор (п. 3 ч. 1 ст. 229 КПК України) та суд у судовому засіданні (ст. 282 КПК України). Закриття справи при недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину можливе лише в тому разі, якщо достовірно встановлено, що злочин було вчинено, винесено постанову про притягнення особи як обвинуваченого і їй пред'явлено обвинувачення, але під час досудового слідства з'ясувалося, що зібраних доказів недостатньо для направлення справи до суду, а додаткових доказів зібрати неможливо.

Закриття справи за недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину вимагає оцінки доказів, тому суддя першої інстанції при попередньому розгляді справи не може з цієї підстави закрити справу. Він може це зробити лише під час судового розгляду справи по суті в разі, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий не бажає скористатися правом, передбаченим ч. 2 ст. 267 КПК України, тобто вимагати продовження розгляду справи та підтримувати обвинувачення. В інших випадках суд не вправі закрити справу за цією підставою. При встановленні в судовому засіданні недоведеності участі підсудного у вчиненні злочину і небажанні прокурора відмовитися від підтримання державного обвинувачення суд має постановити виправдувальний вирок (у разі надходження в суд справи з обвинувальним висновком).

Якщо закриття кримінальної справи за п. 1 ч. 1 ст. 6 та п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК України можливе як до пред'явлення обвинувачення, так і після цього, то застосовувати п. 2 ст. 213 КПК України слід після пред'явлення обвинувачення і щодо конкретного обвинуваченого. Кримінальна справа не закривається, розслідування в ній продовжується доти, доки не буде встановлено особу, яку має бути притягнуто до кримінальної відповідальності. Якщо, незважаючи на виконання всіх слідчих дій, таку особу все ж таки встановити не вдається, то досудове слідство може бути зупинено за п. 3 ч. 1 ст. 206 КПК України.

У статті 284 проекту КПК України йдеться про те, що кримінальне провадження закривається якщо “не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи у суді і вичерпані можливості їх отримати”. Однак, в проекті не зазначається, яким чином слідчий повинен діяти в разі встановлення вказаних обставин в ході провадження досудового слідства. З урахуванням зазначеного, вважається за доцільне доповнити ст. 284 проекту КПК новою частиною такого змісту: “У

разі встановлення слідчим недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину в ході досудового провадження він закриває справу мотивованою постановою, в якій зазначає відомості про особу обвинуваченого, суть справи, підстави для закриття справи, рішення про скасування запобіжного заходу і заходів по забезпеченню цивільного позову та можливої конфіскації майна, а також рішення в питанні про речові докази”. Відповідні пропозиції були подані до Робочої групи з питань реформування кримінальної юстиції при Адміністрації Президента України (листи ГСУ до Адміністрації Президента України від 24 листопада 2010 р. № 22018/Мг та від 18 квітня 2011 р. № 0517/Мг).

Протягом 2011 р. у зв’язку з недоведеністю участі обвинуваченого в учиненні злочину закрито кримінальні справи щодо 68 осіб (на 12 або 21,4 % більше, ніж у 2010 р.). Крім того, у 40 випадках кримінальні справи закриті за реабілітуючими підставами відносно осіб, які затримувалися за вчинення злочинів в порядку статті 115 КПК України або відносно яких обирався запобіжний захід (41 у 2010 р.).

Серйозною проблемою на практиці є закриття кримінальної справи в разі, коли обвинувачення вже пред’явлено, але слідчий згодом доходить висновку, що версія про винуватість цієї особи є хибною. У цьому разі жодна з закріплених у законі реабілітуючих підстав не відповідає ситуації. Адже, якщо органи досудового слідства не довели участі особи у вчиненні злочину, то це, зазвичай, означає, що вони недостатньо працювали і дали можливість злочинцю уникнути відповідальності.

У спеціальній літературі з цього приводу звертається увага на недоречність і двозначність формулювання поняття “недоведеність”. З урахуванням зазначеного, вважається за доцільне замінити формулювання підстави як “недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину” на “невстановлення в діях особи складу злочину”.

Потребує уточнення і процесуальна форма рішення про закриття кримінальної справи за недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину (п. 2 ст. 213 КПК України). Так, якщо подія злочину встановлена, то слідчий як безпосередньо, так і через органи дізнання повинен вжити заходів щодо виявлення особи, яка вчинила злочин. У той же час, якщо до моменту закриття справи щодо осіб, притягнених до кримінальної відповідальності, не встановлено особу, яка вчинила злочин, має бути винесено постанову про зупинення слідства. На практиці у такому випадку слідчі виносять дві постанови: про закриття кримінального переслідування стосовно особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, та про зупинення досудового слідства. Підкреслимо, що рішення про закриття кримінального переслідування у КПК України не передбачено, а між тим воно точніше, аніж рішення про закриття справи, відображає суть прийнятого рішення та його

зв'язок з рішенням про зупинення слідства у справі. Закриття кримінального переслідування стосовно обвинуваченого означає його реабілітацію, а зупинення провадження у справі – продовження діяльності слідчих органів, спрямованої на пошук та притягнення до відповідальності осіб, причетних до вчинення злочину.

На нашу думку, виносити одну постанову в цьому разі не доцільно, оскільки може трапитись ситуація, коли необхідно закрити справу щодо конкретної особи, а підстав для зупинення досудового слідства не буде. Наприклад, слідчим слідчого управління ГУМВС України в Київській області порушено кримінальну справу відносно директора ТОВ “Квітка” за ознаками злочину передбаченого ч. 5 ст. 191 КК України (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем вчинене у великих розмірах). Під час досудового слідства директор ТОВ помер і слідчий виніс постанову про закриття кримінальної справи на підставі п. 8 ч. 1 ст. 6 КПК України. В той же час, керуючись положеннями ст. 214 КПК, слідчий прийняв рішення щодо долі речових доказів, на які було накладено арешт. Зокрема, він виніс постанову про зняття арешту на майно. Як результат, після зняття арешту вказане майно було продано іншій компанії. Після цього, з прокуратури м. Києва на адресу слідчого управління надійшов запит про витребування вищевказаної кримінальної справи.

За результатами вивчення справи прокуратурою м. Києва постанову слідчого про закриття кримінальної справи було скасовано, а справу направлено до слідчого управління для подальшого розслідування. В ході розслідування було встановлено, що невідомі особи за попередньою змовою, з корисливих мотивів, створили ТОВ. На посаду директора ТОВ вказані особи “знайшли” громадянина, який тяжко хворів. Це було зроблено для того, щоб новий директор після отримання кредиту не мав можливості розпоряджатися ним (його смерть настанала через місяць після отримання коштів). Відповідно, кримінальна справа була закрита, а з купленого на отриманий кредит майна зацікавлені особи “намагалися зняти арешт”, оскільки необхідність вирішення питання про речові докази передбачена ст. 81 КПК України.

Відповідно, слід законодавчо закріпити положення, відповідно до якого рішення про закриття кримінальної справи щодо конкретного обвинуваченого не є перешкодою для продовження досудового розслідування у справі про злочин. До речі, цю пропозицію враховано робочою групою у новій редакції проекту КПК України. У статті 284 проекту зазначається, що “рішення прокурора про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного не є перешкодою для продовження досудового розслідування щодо відповідного кримінального правопорушення”.

Рішення про закриття кримінальної справи на підставах, які реабілітують обвинуваченого, мають певну специфіку. За правовими наслідками відповідні постанови рівнозначні виправдальному вирoku. Проте, вивчення матеріалів кримінальних справ свідчить про наявність суттєвих порушень закону при прийнятті рішення про закриття справи за реабілітуючими підставами, зокрема постанови про закриття справи містять формулювання, які ставлять під сумнів невинність особи, якій пред'явлено обвинувачення. Ці випадки характерні для кожної четвертої вивченої нами справи. Більше того, трапляються постанови, з яких прямо йдеться про винність особи у вчиненні злочину.

Так, у постанові про закриття кримінальної справи у зв'язку з недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненому злочині, слідчий одного із слідчих підрозділів УМВС України в Полтавській області, поряд з іншим, зазначає: "...зважаючи на те, що кількість доказів, які обґрунтовують вину Н., є невеликою...". Тим самим слідчий визнає, що злочин вчинив саме Н., але доказів, які підтверджують його винність, зібрано недостатньо.

Є проблемним і питання щодо доцільності погодження з прокурором рішення слідчого про закриття кримінальних справ за реабілітуючими підставами. В КПК України це питання не регламентовано. Водночас результати вивчення матеріалів кримінальних справ свідчать, що в разі непогодження слідчим свого рішення з прокурором, останній, як правило, скасовує це рішення як незаконне.

Так, прокурором одного із районів Черкаської області скасовано постанову слідчого про закриття кримінальної справи у зв'язку з тим, що слідчий "не з'ясував всіх обставин справи", без уточнення, що саме слідчий не з'ясував. Зі слів слідчого, прокурор в усній розмові зазначив, що він скасував це рішення тому, що слідчий не погодив його з прокуратурою.

Між тим, у ст. 214 КПК України передбачається, що прокурору повинна надсилатись лише копія постанови слідчого про закриття кримінальної справи. Однак, не визначено, протягом якого строку прокурор перевіряє законність прийнятого рішення. Через цю невизначеність на практиці стали непоодинокими випадки, коли перевірка відповідних рішень прокурорами значно затягується. З метою виправлення цієї ситуації вважається за доцільне закріпити у КПК України термін, протягом якого постанова слідчого має бути направлена прокурору, а також протягом якого прокурор повинен перевірити законність прийнятого слідчим рішення. До речі, ця пропозиція Головного слідчого управління МВС України вже знайшла відображення у ст. 214 проекту КПК України. Цю статтю доповнено положенням, яким визначено, що прокурор в разі отримання постанови про закриття кримінальної справи повинен перевірити її законність протягом де-

сяти днів. На наш погляд, це сприятиме ефективному виконанню завдань кримінального судочинства.

Список використаних джерел

1. Кримінально-процесуальний кодекс України [Текст]: за станом на 1 верес. 2001 р. / упоряд.: Ю. М. Грошевий, М. А. Погорецький. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2001. – 447 с.
2. Давыдов Н. М. Прекращение уголовных дел / Н. М. Давыдов, Д. Л. Мирский. – М. : Госюриздат, 1963. – 100 с.
3. Дубинский А. Я. Прекращение уголовного дела в стадии дознания и предварительного следствия: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Киевский гос. ун-т. им. Т. Г. Шевченко. – К., 1971. – 20 с.
4. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : [навч. посіб.] / Л. М. Лобойко. – К., 2007. – 456 с.
5. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник / В. М. Тертишник. – [4-те вид., доп. і перероб.]. – К. : Вид-во А.С.К., 2003. – 1120 с.
6. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система: монографія / М. А. Погорецький. – Харків, 2002. – 321 с.
7. Маляренко В. Т. Кримінальний процес України: стан та перспективи розвитку: навч. посіб. / В. Т. Маляренко. – К., 2004. – 127 с.
8. Кримінальний процес України: підручник / [за ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця]. – Харків, 2000. – 357 с.
9. Міщенко С. М. Про практику застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ / Міщенко С. М., Гаврилова Л. В., Ткаченко В. М. // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 2 (42). – С. 29–31

В статье рассматриваются актуальные для следственных подразделений вопросы прекращения уголовного дела при недоказанности участия обвиняемого в совершении преступления.

The article deals with the actual for the investigative force questions of the termination of the criminal case at the failure of evidence of the participation of defendant in the commission of a crime.

Стаття надійшла до редакції журналу 21 листопада 2011 р.